

Smaastykker.

1.

Nogle Bemærkninger om vore romanske Kirkers Alder fremkaldte ved en Kritik af Sognepræst, Dr. Jacob Helms.

Af J. B. Löffler.

I sit Svar til mig i Anledning af min i nærværende Tidsskrift optagne Kritik af visse Partier i Indledningen til Værket over Rødding Herreds Kirker antyder bl. a. dens Forfatter, Dr. Jacob Helms, at jeg i mine saa sent fremkomne Udtalelser har benyttet mig af Materialer, som ikke stode til hans Raadighed, da han skrev. Med Hensyn til mine Ankers noget sildige Fremkomst skal jeg bemærke, dels at min Tid i de mellemliggende Aar har været fuldt optaget navnlig af litterære Arbejder af forskjellig Art, i hvis Fremme jeg ikke ønskede Afbrydelser, dels at jeg i al Almindelighed er lidet tilbøjelig til at indlade mig paa Polemik, idet Erfaringen jo noksom viser, at den kun altfor ofte i højere eller ringere Grad taber Sagen af Syne og løber ud i et lidet tiltalende Rethaveri, der søges hævdet ved tvivlsomme Midler. Særlig overfor en Mand som Dr. Helms, der har saa betydelige Fortjenester af vor middelalderlige Arkæologi, følte jeg mig, skønt kritiseret af ham, i ringe Grad opfordret til at fremkomme med Modbemærkninger, og naar jeg dog besluttede mig dertil, da var det begrundet ikke blot deri, at hans Afhandling paa væsentlige Punkter forekom mig lidet fyldestgørende, men tillige i, at det var mig bekjendt, at der fra Dr. H.'s Haand i en nær Fremtid vilde foreligge et nyt Arbejde (Tufstenskirkerne), i hvilket det lod sig formode, at han paany agtede at optage Spørgsmaalet om Aldersforskjellen m. m. i vore Kirkebygninger

fra den ældre Middelalder. Lad mig her tilføje, at naar jeg i min for et Par Aar siden til Dansk biografisk Lexikon givne Meddelelse om Dr. Helms skrev, at hans Arbejder som Helhed tagne høre til det værdifuldeste, vor Litteratur ejer paa dette Omraade, da var den lille Reservation, jeg havde taget, fornemmelig rettet mod Indledningen til Rødding Herreds Kirker.

Hvad angaar Dr. Helms' Antydning af, at jeg i mit Indlæg har benyttet mig af senere fremkomne Materialer — en Bemærkning, hvori der kan skjule sig vidtgaaende Indrømmelser —, da er det at beklage, at han ikke nærmere præciserer, hvilke disse ere. Jeg faar da gjætte mig frem og ser saa ikke rettere end, at Doktoren nærmest sigter til min Benyttelse af vore romanske Døbefonter som Støtte for min Antagelse af, at man i den ældre Middelalder flere Steder har rejst Kirkerne gruppevis. Værket over Rødding Herreds Kirker bærer Aarstallet 1884. Af de forholdsvis sjældent forekommende firkløverformede Døbefonter har jeg i min første Artikel fra samme stærkt begrænsede Landsdel nævnet 5 og skal her oplyse om, at de findes i følgende Kirker: Esbønderup, Græsted, Helsinge, Lille-Lyngby og Vejby (Holbo og Strø Herreder, Frederiksborg Amt). I Nationalmuseets antikv.-topogr. Arkiv har der af Fonterne i Esbønderup og Græsted foreligget Tegninger henholdsvis siden 1871 og 72, og begge disse saavel som de i Helsinge og Lille-Lyngby ere omtalte af mig i Værket Sjællands Stiftslandsbykirker (1880). Med disse fire Fonter, af hvilke de tre have Skulpturer i Fordybningerne mellem de halvrunde Flige, var altsaa et paaagtelsesværdigt Forhold givet. Mit Kjendskab til Fonten fra Vejby, som ligeledes er udstyret med Billedarbejder mellem Fligene, skriver sig først fra 1885¹⁾. Fonterne af samme Typ paa et

¹⁾ Af Kirkerne i Holbo Herred ere Vejby og Valdby opførte med skaansk Sandsten til Hovedmateriale, og i Esbønderup og Nøddebo træffes ligeledes denne Stenart, der, saavidt mig bekjendt, vest for Øresundet ellers kun lejlighedsvis har fundet Anvendelse i vore Kirkebygninger til mindre arkitektoniske Enkeltheder. (Af mine Beretninger til Nationalmuseet om Undersøgelsen af Holbo Herred 1885.)

Areal af c. 8 □ Mils Størrelse findes i Skodborg og Vandfuld Herreder, og Oplysning om dem har siden 1879—80 været tilgængelig i Nationalmuseets Arkiv. Med Hensyn til Døbefonterne med to kraftigt fremspringende Hoveder, fra hvilke der udgaar fire Løvekroppe, skal jeg kun bemærke, at mange have været kjendte før 1884, samt at der for Enhver, som blot passerer Nationalmuseets Gaard og Forhal, maa være noget paafaldende i, at der blandt Samlingens tilfældigt erhvervede 8 à 10 Fonter siden 1882 haves 2, begge fra Randers-egnen, med den her omhandlede Fremstilling¹⁾. Forholdet fra hele dette Omraade er altsaa ikke det, at jeg har benyttet mig af et Materiale, som var ukjendt i 1884, men det, at Dr. Helms ikke har haft Lejlighed til at gjøre sig bekjendt med, hvad der forelaa. Hvad jeg fra senere Tider har fremdraget som Paralleler til det her anførte, altsaa fornemmelig Masseproduktionen af Prædikestole og Altertavler i den yngre Renaissancetid, vil sikkert Ingen kunne henføre til saadanne Materialer, som jeg ikke med fuld Ret havde Lov til at pege hen paa. Sagen maa vistnok ganske i Almindelighed nærmest siges at være den, at Doktors Opmærksomhed i ringere Grad end min har været henvendt paa den saa betydningsfulde gruppevis foretagne Udførelse, der har fundet Sted til forskjellige Tider og paa forskjellige Omraader.

I sit Svar til mig indskrænker Dr. Helms sig forøvrigt til at omtale, hvad jeg har anført vedrørende hans Maade at citere „Sjællands Stiftslandsbykirker“ paa samt, hvad jeg har skrevet om hans Benyttelse af Efterretningerne fra Æbellholt Kloster, og overfor begge disse Punkter er han af den Mening, af jeg paa en for Læseren vildledende Maade er gaaet udenom

---

¹⁾ Ved min i mit første Indlæg fremsatte Bemærkning om Døbefonten i Hals (G. R. V, 416) burde jeg have tilføjet, at Kirken her er langt yngre end Fonten. Denne maa da enten være hugget til en ældre Kirke dér paa Stedet eller ogsaa, hvad der med Henblik paa det forøvrigt meddelte vel maa siges at være det sandsynligste, hidført fra en Kirke sonder paa. — Selv paa vore mindre Øer, som f. Ex. Langeland og Ærø, lade i Fonterne bestemte Typer og karakteristiske Enkeltheder sig paavise.

Sagens Kjerne. Med min bedste Vilje kan jeg ikke se, at Dr. H. har Ret heri, tværtimod. Hvad angaar det nævnte Værk, til hvilket afdøde Kontorchef Burman Becker ligesom til de øvrige af Kirkeministeriet udgivne Arbejder om vor Middelalders Kirkebygninger har arrangeret Titlerne, da vil det i et Tidsskrift som det nærværende næppe være paa sin Plads fra min Side yderligere at komme tilbage til det, og jeg finder saa meget mindre Anledning dertil, som Dr. H. i sin Artikel selv indrømmer, at hans Maade at anføre mit Arbejde paa fornemmelig maa søges i Distraktion.

Jeg vender mig derefter mod min Omtale af Maaden, paa hvilken Dr. Helms har benyttet Efterretningerne fra Æbelholt Kloster, samt hans Kritik af denne min Omtale. — Efter at Doktoren i sin Indledning til Rødding Herreds Kirker har søgt at godtgjøre sin Formodning om, at den hugne Kamp jævnligen er bleven anvendt som Byggemiddel til Nørrejylland Kirker langt senere ned i Tiden end man hidtil har antaget („været i fuld Gang og i fuld Kraft“), udtaler han, at man ogsaa ad anden Vej er i Stand til at finde Støtte for denne Opfattelse, og fortsætter derefter¹⁾: „Vi sigte herved til det Lys, der spredes over Sagen, naar vi se den i Forbindelse med Spørgsmaalet om, hvor længe man i Danmark er bleven ved at bygge og at benytte sig af Trækirker“. Dr. H. henpeger hermed til Æbelholt Klosterkirke, der i 1175 eller 76 rejstes af Træ og paabegyndtes med Sten i Aarene mellem 1203—10, og bemærker, „at hvad der gjaldt dér med Hensyn til den Overgang fra Trækirke til Stenkirke²⁾, det samme maa den Gang i endnu højere Grad have gjældt vidt om i de forskjellige danske Provinsers Landdistrikter“. Strax efter anfører Doktoren yderligere: „Men Klostret var først i 1175 blevet flyttet hertil [Æbelholt] fra Eskildsø, og i saa sen en Tid har altsaa den nævnte Abbed [Vilhelm] villet nøjes med, at der til hans Kloster blev bygget en Trækirke“. — Hvad er det nu, jeg har anket over i hele denne Fremstilling?

¹⁾ Anf. St. S. IX, Sp. 2 flg.

²⁾ Udhævet af mig.

Det er fornemmelig det, at Doktoren ganske fortier, at den forladte Klosterkirke paa Eskilsø var af Sten¹⁾; men er dette et Faktum, og gaar man saa tillige det øvrige vedrørende Eskilsø-Æbelholt igjennem, da peger saare meget hen paa, at den nye Trækirke kun er bleven opført som et midlertidigt Gudshus, og er den det, saa taber den jo ganske den vidtrækkende Beviskraft, som Doktoren tillægger den. Det er jo nemlig klart, at der af den Omstændighed, at man paa et eller andet Sted for en Stund har maattet tage til Takke med en Trækirke, ikke kan drages nogensomhelst Slutning med Hensyn til „sen Overgang“ til et andet og varigere Materiale. I midlertidige Bygninger benytter jo vor Tid og vil sikkert ogsaa Fremtiden nu og da benytte Træ og kun det. Hvor faa Aar er det ikke siden, at en genial Kunstner her i vor By lod rejse en stolt og stilfuld Bygning af idel Træ, en Bygning, hvis Levetid enhver Ven af Arkitektur maatte beklage kun var beregnet til nogle faa Maaneder! Man kan i Middelalderen navnlig ved Opførelsen af større Kirker, hvor Forholdene ikke tillode i én Støbning at bygge en Stenkirke, have haft to Veje at gaa: enten paabegyndte og fuldførte man en Trækirke med det Haab, i en nærmere Fremtid at faa Raad til at ombytte den med en Bygning af Sten, eller ogsaa begyndte man strax med dette Materiale, men byggede da kun et Stykke ad Gangen, alt eftersom de pekuniære Vilkaar tillode (jeg nævner eksempelvis Ringsted Kirke, Roskilde Domkirke, St. Knuds Kirke og Mariager Kirke). Med Henblik paa denne min Opfattelse af Trækirkers Tilbliven i Tider, hvor Stenen forlængst havde vundet Borgerret i vor monumentale Arkitektur, var der altsaa ikke den ringeste Anledning for mig til at nævne Exempler paa Anvendelsen af Træ som Hovedmateriale ved et kirkeligt Byggeföretagende. — Nu, efter at jeg og samtidig med mig Dr. Henry Petersen²⁾ have udtalt os for, at

¹⁾ Beretning om denne Bygning har foreligget i Nationalmuseets Antikv.-topogr. Arkiv i det mindste siden 1874.

²⁾ Aarb. for nord. Oldk. og Hist. 1894, S. 380. Jvfr. Danske Helgeners Levned i Oversætt. ved H. Olrik, S. 229.

Trækirken i Æbelholt ifølge alt det foreliggende sikkert maa opfattes som en midlertidig Bygning, skriver Dr. Helms i sit sidste Indlæg: „Naar jeg ser hen til, hvad vi i det hele have Grund til at mene om slige Forhold paa den Tid, vil heller ikke jeg i mindste Maade finde det usandsynligt, at man, da det laa for at bygge Æbelholt Klosters Kirke, kan fra først af have haft en saadan Tanke eller dog et saadant Ønske“ (o: at opføre Kirken af Sten). Ja, om Doktoren dog blot i Indledningen til Rødding Herreds Kirker var fremkommen med denne Udtalelse, da havde jeg saavist ikke skrevet, som jeg skrev, ja slet ingen Anledning haft til at berøre hele Æbelholt Sagen.

Meget maa jeg beklage, at en saa sagkyndig Forfatter som Dr. Helms ikke har haft „Tid eller Trang“ til at meddele sine Anskuelser om enkelte af de af mig i mit første Indlæg fremsatte og fra mit Standpunkt besvarede Spørgsmaal. Havde det kunnet kræve saa megen Tid — det hastede jo slet ikke —, og maatte Trangen ikke forudsættes at være tilstede? Navnlig havde jeg da haabet paa at erfare hans Forklaring af det Faktum, at vi fra romansk Tid eje forholdsvis saa grumme faa med Tegl opførte Landsbykirker, samt af det yderst paafaldende i, at man til Indfatningsmateriale ved vore Naturstens-Kirkers Døre, Vinduer, Korbuer m. m. saa at sige altid har anvendt Brudsten, ofte Stenarter, der maatte hentes langvejs fra. Lad mig her strax tilføje, at jeg ikke havde følt mig tilfredsstillet med en Bemærkning om, at Teglen vel i Almindelighed havde været for kostbar at anvende, thi overfor en saadan Formodning havde jeg da gjort gjældende, at vi ved vore med Natursten rejste Landsbykirker allerede fra ren romansk Tid ere i Stand til at paavise selv ret ubetydelige Forandringer og Ombygninger, foretagne med den brændte Sten.

Maaden, paa hvilken Dr. Helms har formet sit Svar til mig, er kommen til at bevirke, at det Spørgsmaal, som jeg fremsatte i mit første Indlæg: Fra hvilken Tid skriver Hovedmassen af vore Brudstenskirker sig?, saa at sige ganske er traadt i Baggrunden her, og jeg skal derfor til Slutning fremkomme med nogle, for kun godt et halvt Aarstid siden

af mig gjorde Iagttagelser, der sikkert maa siges at bringe os meget betydningsfulde Skridt henimod Løsningen af Spørgsmaalet om den tilnærmelsesvise Aldersforskjel mellem vore romanske af Brudsten og med Tegl opførte Kirkebygninger.

I Forsommeren 1895 anmodede Museumsdirektør, Dr. Henry Petersen mig om at tage med sig til Vitskøl (nu Bjørnsholm) sydvest for Løgstør for om muligt ved Gravninger at fremdrage Substruktioner af Kirken ved det Cistercienser-
 abbedi, som Valdemar den Store i 1158 havde oprettet af sit Arvegods, Byen Vitskøl med Tilliggende, til Tak for, at han Aaret forinden var undgaaet Kong Svends morderiske Anslag i Roskilde¹⁾. Stor var vor Glæde, da vi strax ved vor Ankomst traf paa betydelige Rester af en treskibet, med store, røde Tegl til Hovedmateriale opført Kirke²⁾. De synlige Partier udgjorde Klosterkirkens vestre, som det stod os klart, i Tidernes Løb ombyggede og udvidede Del³⁾, medens navnlig hele Koret øjensynligt var at søge øst i Terrænet, i en med ung Træplantning bevoxet Banke. Ved de foreløbige Gravninger, som bleve foretagne i denne, kom vi ikke blot til

¹⁾ Ann. eccl. Dan. I, 384. Danske Mag. I, 136 flg. Jvfr. Suhm: Danmarks Hist. VII, 6.

²⁾ Om Ruinens Tilstand m. m. i forrige Aarhundredes anden Halvdel se Danske Atlas V, 35.

³⁾ Klostret („Vitescola“) nedbrændte ganske i 1287 (Script. rer. Dan. III, 314, IV, 230, V, 457). Hvorvidt dette bør forstaaes saaledes, at ogsaa Kirken delvis blev et Rov for Luerne, fremgaar ikke af Efterretningerne, men forskjellige Forhold synes at tale derfor. Fra Aar 1504 hedder det, at Opførelsen af Kirkens Kor er fuldført (Script. rer. Dan. IV, 463), hvorefter altsaa fremgaar, at Brøstfældighed, Ildsvaade eller Trang til mere Plads have gjort omfattende Byggearbejder fornødne. I Bergen Klosterkirke paa Rügen se vi, hvorledes den nedre Del af Højkorets romanske Apsis er bevaret, medens hele Overpartiet skriver sig fra den yngre Middelalder. Den nuværende Kirke i Vitskøl, som danner den nordre Fløj af Herregaarden Bjørnsholms tre Længer, er med Undtagelse af den nordre Mur, der hidrører fra Klostrets Dage, opført i 1668 og indviet samme Aar. Nordmurens østre Del har dannet den søndre Mur for Klosterkirkens vestlige Partier.

Kundskab om, at Kirken havde haft den ret anselige Længde af mindst 88 $\frac{1}{2}$ Alen, men der afdækkedes tillige yderst interessante Levninger af et Højkor, som viste sig delvis at tilhøre en i romansk Stil opført Bygning, hvis Mure og Piller vare blevne opførte med røde, riflede Tegl paa en Sokkel af huggen Kamp. Men ikke nok hermed. En af de fremgravede Piller i Højkorets nordre Side viste en Arkitektur, der vexlende bestod af Halvsøjler og retvinklede Led, hvis skarpe Hjørne vendte fremad, en Ledføjning, vi gjenfinde i de ældste Partier af Ringsted Kirke, hvis Udvider (ampliator) Kong Valdemar jo havde været¹⁾. Vestligere i Tomten fremdroges den nedre Del af en med en anselig Halvsøjle udstyret Pille, som ligeledes paa en slaaende Maade mindede om vor ældste Teglstensarkitektur. Og Vitskøl Klosterkirke er rejst i en Egn af Landet, hvor der ligger Kirke ved Kirke opført i romansk Tid af huggen Kamp!²⁾

¹⁾ Den nævnte arkitektoniske Udsmykning er i Ringsted Kirke benyttet i Vægpillen ved Arkaden, som forbinder den søndre Korsfløj med det tilsvarende Sideskib. Motivet træffe vi ligeledes i Gesimsbaandet under den nordre Korsfløjs Taggavl (Kongegravene i Ringsted Kirke, Tavle IV, VI og VII). Paa hvilken Tid Kong Valdemar paabegyndte Ombygningen af Biskop Svend Norbaggens Klosterkirke, vide vi ikke med Sikkerhed. Muligvis er det sket allerede i Begyndelsen af Tresserne, men i ethvert Tilfælde maa hele Korpartiet have staaet fuldført i Sommeren 1170, da den højtidelige Skrinlæggelse af Hertug Knuds Lig fandt Sted.

²⁾ I de fremgravede Rester af Vitskøl Klosterkirkes vestre Partier saavel som i de delvis bevarede og i senere Tider ombyggede Klosterfløje er anvendt en ikke ringe Mængde omhyggeligt forarbejdet Kamp, saasom Kvadre (baade med ret Flade og krumhugne efter en stor Radius), profilerede Sokkelsten, en med Billedarbejder smykket Døroverligger m. m., der hidrøre fra en nedbrudt ældre Kirke, vel nærmest fra et Gudshus, som før Klosters Grundlæggelse og Opførelse fandtes i Vitskøl By. Vi minde her om Forholdene i Vestervig, hvor den St. Thøger viede, ejendommelige Sognekirke jo har ligget i ringe Afstand fra Klosterkirken. Om den nedbrudte Kampestenskirke i eller ved Vitskøl ville fortsatte Gravninger og Undersøgelser formentlig kunne tilvejebringe yderligere Oplysninger.

De store Fordele ved Teglen saavel i økonomisk som teknisk Henseende synes med Nødvendighed, i Løbet af føje Tid at maatte være komne til at gjøre sig gjældende navnlig i saadanne Egne, hvor Ler var til Stede og ikke en særlig let behandlelig Brudsten, som f. Ex. Limstenen, laa nær for Haanden; og have vi mon ikke en Antydning af, i hvor høj Grad man vidste at værdsætte dette nye Byggemiddel, naar Forfatteren af Indskriften paa Valdemars Gravplade blandt Hovedmomenter i hans Kongegjærning udtrykkeligt nævner, at han rejste Danevirkes Mure med den brændte Sten?

Januar 1896.

Efter at ovenstaaende Bemærkninger vare indsendte til Hist. Tidsskrifts Redaktion har Museumsdirektør, Dr. Henry Petersen i Aarb. for nord. Oldk. og Hist. offentliggjort et under 11. Febr. i det kgl. nordiske Oldskriftsselskab holdt Foredrag om den paabegyndte Udgravning af Vitskøl Klosterkirke. Doktorens Opfattelse af saavel Materialforholdene som de arkitektoniske Enkeltheder i Kirkens Korparti er ganske i Overensstemmelse med min, ja han er endogsaa tilbøjelig til at antage, at det er samme Bygmester, der har virket i Vitskøl og i Ringsted, en Formodning, som ingenlunde savner Berettigelse.

2.

Jens Andersson Beldenak—Eggert Frille.

Af William Christensen.

Paludan-Müller har i sin Jens Andersen Beldenak¹⁾ aftrykt to Breve, som Jens Andersson skal have skrevet hjem til Danmark under sit Ophold i Lübeck, efter at han i Aug. 1522 af en hanseatisk Flåde var bleven udfriet af sit Fangenskab på Hammershus. Brevene, som Paludan-Müller kun har kendt i en nyere Afskrift²⁾, er dog ikke blot uden Datering, men

¹⁾ 2. Oplag S. 135—37.

²⁾ Hans Aftryk har af denne Grund flere urigtig gengivne Steder at opvise.